

РЕАЛІЗАЦІЯ ЛІТЕРАТУРНОЇ ГРИ КАЗКОВИМИ МОТИВАМИ В РОМАНІ Б. КОСМОВСЬКОЇ “ПОЗОЛОЧЕНА РИБКА”

Леся Пікун

(Україна)

Стаття присвячена дослідженню постмодерністської гри казковими мотивами у романі “Позолочена рибка” Б. Космовської. Авторка роману використовує усталені казкові архетипи, що викликають у свідомості читача символічні образи, наприклад король і королева, дід, баба та їх онучка, золота рибка, райська яблуня та деякі образи та мотиви повісті-казки Астрід Ліндгрєн “Брати Лев’яче серце”. Казкові образи та мотиви набули в романі постмодерної інтерпретації та перетворилися на ризому, карикатуру чи піддалися впливу чорного гумору.

Ключові слова: гра, казка, архетип, образ, автор, читач.

THE IMPLEMENTATION OF THE LITERARY PLAY WITH FAIRY-TAIL MOTIVES IN THE NOVEL “THE GOLD-PLATED FISH” BY B. KOSMOWSKA

Lesja Pikun

The article is devoted to research the postmodern play with fairy-tail motives in the novel “The gold-plated fish” by B. Kosmowska. The author of the novel uses common fairy-tail archetypes that raise the associative symbolic character in the reader’s consciousness, for example “the king and the queen”, “an old man and a woman and their granddaughter”, “the golden fish”, “the paradise apple tree” and some motives of fairy-tale “The Brothers Lionheart” by Astrid Lindgren. These fairy-tail details have been conceptualized in the postmodernist ideological paradigm and reduced to rhizomes, caricatures and dark humor.

Keywords: play, fairy-tale, archetype, character, author, reader.

Сучасна польська письменниця Барбара Космовська надзвичайно популярна в Україні. Її твори “Буба” і “Буба: мертвий сезон” увійшли до обов’язкової шкільної програми зі світової літератури для 8-го класу, а роман “Позолочена рибка” пропонується для додаткового читання у 9 класі.

Роман “Позолочена рибка” Б. Космовської був опублікований у Польщі 2007 року і став книгою року, а авторка була удостоєна премії імені А. Ліндгрєн. Цей твір суттєво відрізняється від романів “Буба” і “Буба: мертвий сезон”, на що звернули увагу видавці. На відміну від двох томів

пригод Буби, цей твір не був включений до серії “Прикольна книжка”, “бо прикольного у ній мало” (Городницька 2012).

У романах “Буба” і “Буба: мертвий сезон” Б. Космовська реалізувала своє прагнення створити “звичайну літературу, котра торкається наших повсякденних проблем, іноді незначних, однак болючих” (Семенченко 2012). Але, на наш погляд, саме у “Позолоченій рибці” письменниці якнайкраще вдалося реалізувати своє уявлення про “гарний роман”, адже “цей твір пробуджує фантазію, схильність до роздумів, є грою та пригодою” (Семенченко 2012). Таке прагнення Б. Космовської реалізується у романі “Позолочена рибка” за допомогою гри цілою низкою казкових мотивів. В ході аналізу цієї гри застосовано методологічний інструментарій, запропонований нами раніше (Пікун 2008, 40-43).

У романі “Позолочена рибка” реалізується дзеркальна гра набутками цілої низки казок як процес повторення й інновації, в якому активну роль відіграють авторка твору та читач-інтерпретатор. Тож гра реалізується на двох рівнях: ‘автор – твір – читач’ і ‘твір – інші твори’. Роман “Позолочена рибка”, порушуючи болючі теми розлучення батьків і самотності, пережитої ненависті до ще ненародженого зведеного братика, прихованої заздрості до вроди й успішності батькової нової дружини, створюється авторкою як емоційно насичений комунікативний акт між нею та її читачем у сучасному культурному просторі.

Очікуваний адресат-читач твору – це сучасний підліток. Аліція, головна героїня роману, із самого початку роману осмислює проблеми свого життя (свою закоханість і невдалий шлюб батьків, самотність), звертаючись до казкових мотивів. Усі події “свідчили, що людські історії мають здатність повторюватися, ніби записані на автовідповідач розмови” (Космовська 2012, 10). Літературна гра з боку автора вирізняється маніпуляцією та моделюванням казками, котрі глибоко укорінилися в ментальній сфері сучасників.

Наскрізна проблема твору Б. Космовської пов’язана з родиною і стосунками головної героїні з хлопцем. Щасливі відносини осмислюються в казкових образах короля, королеви та їх королівства. Розповідаючи свою історію кохання, бабуся описує себе, як королеву: “я вклала їх (коси. – Л.П.) короною на голові й уявляла собі, наче я королева”, а дідуся описувала, як короля: “хоч і йому траплялося, що злітала з нього корона” (Космовська 2012, 12). Бабуся зізналася, що “дідусь міг скинути королівські шати, злізти з білого коня й схопити життя за роги”, а вона “й нині доволі щаслива королівна” (Космовська 2012, 12). Спілкуючись із бабусяю про батьків, Аліція жалкує, що її батькам не вдалося стати такою щасливою парою – королем і королевою, на що бабуся відповідає риторичним питанням: “Може, вони задовго жили в казці про принца та принцесу?” (Космовська 2012, 12). Таким чином, стосунки між королем і королевою та принцом і принцесою протиставляються за ознакою ширості та зрілості. Власне, ця різниця полягає у розбіжності між дійсністю і

прагматичністю позицій короля і королеви та аморфним ідеалом красивого та героїчного, що втілюється в образах принца і принцеси. Тобто батьки Аліції не змогли втілити в реальному житті свої уявлення про ідеальні стосунки. Всупереч ним взаємини Аліції з Робертом порівнюються авторкою із стосунками між королівною і королевичем.

Ідилічні родинні стосунки в уяві Аліції пов'язані з іншим казковим мотивом. Це життя онучки з дідом і бабою у селі. У цих образах поняття 'король / королева' та 'дідусь / бабуся' поєднуються, адже королівство, в якому вони панують, це – "королівство природи" (Космовська 2012, 17). Дівчина зізнається коханому, що її заповітне прагнення – жити там. Але Роберт заперечив, що "це ж не бажання, а звичайна втеча з дому" (Космовська 2012, 14).

Наскрізним казковим мотивом у романі є переосмислена казка про золоту рибку, на що вказує сама письменниця: "Назва книжки для мене дуже важлива і значуща. (...) Назва є символічною, бо «Золота рибка» – це казка, а «Позолочена рибка» – не обов'язково" (Городницька 2012). У контексті твору актуалізується декілька базових характеристик казкового образу золотої рибки як чарівного помічника, а саме – її здатність виконувати найзаповітніші нездійсненні бажання, що призводить до випробовування стосунків між близькими людьми. У різних варіантах казки про чарівну рибку, наприклад, в українській народній казці "Про золоту рибку" та польській народній казці "Про золоту рибку", у казці братів Грімм "Про рибалку і його дружину" та казці О. Пушкіна "Казка про рибалку і рибку", актуалізуються бажання надмірного збагачення і влади (див. Додаток 4.1).

У сучасному її варіанті важливими для підлітків виявляються зовсім інші мотиви. З одного боку, Аліція потайки мріє стати королевою, бути поряд зі своїм королем Робертом, утім їй доводиться досить відповідально, критично та прагматично підходити до своїх бажань. До цього її спонукає Роберт: "Я б волів, щоб моє бажання було реальним. Лише таке може збутися" (Космовська 2012, 14). Зокрема Роберт бажає, аби батько перестав пиячити. Аліція погоджується із думкою коханого: "я хотів би мати таку силу, яка змушувала б дорослих отямитися, щоб до них повертався розум? І щоб вони самі збагнули, як вони нас лажають. Скільки сорому завдають! Нічоенька мрія, га?" (Космовська 2012, 14). Із розвитком подій у творі підлітки ще раз повернулися до образу золотої рибки, але їхні бажання кардинально змінюються. Роберт відповідає, що він має все, що бажає – Аліцію і нову скрипку. Натомість Аліція хоче, "щоб хвилини з Робертом ніколи не закінчувалися", але соромиться цього і промовляє вголос про "подвійну порцію гарячого шоколаду" (Космовська 2012, 32). Виявилось, що Аліція та Роберт зовсім не потребують чарів золотої рибки для здійснення своїх прагнень.

Проте, у романі є герой, якому, на переконання Аліції, золота рибка вкрай необхідна – маленький смертельно хворий братик Фрицек. Аліція

купила помаранчевого вуалехвоста та принесла його в лікарню, сказавши, що “ця рибка золота, і вона неодмінно виконає твої бажання” (Космовська 2012, 39). Хвора дитина досить зворушливо по-дитячому формулює свої бажання, визначаючи їх важливість для себе. Насамперед хлопчик хоче, аби Зося погодилася стати його дружиною, “бо тепер прийшла Нікола, і вона хоче, щоб я з нею озенився, а я справді не мозу (...) бо я її не люблю аз так дуже. Оту Ніколу. Тільки трохи люблю” (Космовська 2012, 39). Відтак головними для дитини також є щирі, близькі стосунки. Другорядними для Фрицека виявляються бажання повернутися до дому і вилужати. Пізніше сам Фрицек розуміє, що рибка виявляється безсилою і називає її позолоченою.

У творі згадується ще один казковий образ – райської яблуні. Таку назву Клодія дала своєму фільму, який вона зняла про тяжко хворих дітей після смерті свого сина Фрицека. “Фільм Клаудії розповідає про дітей, які видираються на цю яблуню, щоб опинитися ближче до раю, коли життя на землі перетворюється на пекло, сповнене страждань і болю” (Космовська 2012, 38-39). Це осучаснений переспів польської народної казки “Чудова яблуня”. У цій казці йдеться про яблуню, плоди якої зцілюють від будь-якої хвороби. Власник чарівного дерева мусить лікувати задарма, він залишається бідняком, але стає щасливим і корисним для людей.

Крім фольклорних казкових мотивів твір пов’язаний із життям і творчістю відомої шведської казкарки Астрід Ліндгрєн. У романі говориться: “А може, Аліція в якомусь магічному розумінні була донькою славетної Астрід? Зрештою, іменем вона завдячувала саме їй, бо польське «Аліція» є відповідником шведського імені «Ліса». Тато був певним чином подарунком Астрід Ліндгрєн, бо займався шведською літературою, проте для дорослих читачів. Саме тому Аліція в глибині душі підозрювала, що якби не ця важлива для їхньої родини письменниця, то на світі могло б не бути ані її, Аліції, ані батьків, які, здається, колись дуже кохали одне одного” (Космовська 2012, 4). Мати Аліції “блукала заплутаними стежками життя Астрід Ліндгрєн” (Космовська 2012, 19), пишучи про неї і позбавляючи дочку своєї уваги. “Астрід Ліндгрєн у своєму нелегкому житті зробила все, щоб мамина книжка про неї народжувалася у справжніх творчих муках”, іронічно зауважує героїня твору (Космовська 2012, 27). Аліція записала у своєму щоденнику: “Замість того, щоб приділити мені увагу, мама займається переважно пані А.Л. Найвразливішою літературною тіткою на світі, котра про дітей знала геть усе. Тим часом мама скидається на людину, яка про пані А.Л. не знає головного: що дитячі почуття важливіші за вигадані дорослими принципи. Як можна писати про А.Л., якщо не розуміти того, що сама вона написала?” (Космовська 2012, 27). Сара ототожнює матір Аліції з А. Ліндгрєн (Космовська 2012, 43) не випадково, адже попри свою відчуженість від доньки і оточуючих проблем, в результаті копійної роботи вона зуміла самовизначитися і вирішити власні психологічні і філософські проблеми.

Аліція відчуває полегшення, коли читає книжку Астрід Ліндгрєн. На початку твору дівчинка говорить, що вона читає про двох братів цієї письменниці (Космовська 2012, 4). Головний герой повісті-казки А. Ліндгрєд “Брати Лев’яче серце”, маленький Карл, стикається з проблемою відходу з родини батька і відчуженості від матері, яка занурилася в роботу, переживаючи через хворобу молодшого сина та розлучення з чоловіком. Карл знаходить порятунок у старшого брата Юнатана. Так само Аліція рятується від самотності і розлучення батьків через свою прив’язаність до Фрицека. Власне, історія про хворого брата Аліції постає як аллюзія до смертельної хвороби Карла. Ця казка заклала психологічний підмурок для Аліції, аби гідно пережити хворобу і смерть брата. Ця казка також допомогла їй розповісти Фрицеку про смерть (Космовська 2012, 36).

Роман “Позолочена рибка” Б. Космовської є яскравим зразком постмодерного прийому гри. У результаті включення відомого персонажа або казкового мотиву в інший твір константна риса певного вихідного матеріалу, яка викликає асоціативно-символічний образ у читацькій свідомості, переходить на якісно новий рівень змістового розвитку.

Казкові образи короля і королеви ототожнюються з казковими образами баби і діда, що неможливо у фольклорній казці, зате можливо у її постмодерному тлумаченні, адже живуть вони у королівстві природи. У казці король і королева та дід і баба постають як необхідна єдність чоловічого і жіночого начал для щастя і процвітання. У романі Б. Космовської “Позолочена рибка” це – зрілі та відверті стосунки без ілюзій, необхідні для щастя в родині, а також це – зразок для наслідування (див. Додаток 4.2).

Старий рибалка у постмодерному романі перетворюється на дівчину, яка купує в магазині золоту рибку. На відміну від казки, не жінка, а чоловік (Роберт і Фрицек) загадують бажання, а дівчина не наважується проговорити свої сокровенні мрії. Якщо у казках про золоту рибку зображується випробування діда на терплячість і покору, а баби на стійкість до спокус, то у романі Б. Космовської дівчина переживає випробування на милосердя й уміння задовольнятися тим, що є. Роман показує сутність чарівного образу золотої риби, якій підвладні лише бажання, пов’язані з матеріальним збагаченням, підвищенням соціального статусу і владою (див. Додаток 4.3). Це виявляється неважливим у творі, тому рибка перетворюється у сучасному світі на позолочену.

Постмодерна свідомість, синтезуючи різні смисли, закладені в образах яблуні (дерева життя і плодоносіння) та яблука (символу цілісності, земних бажань, символу начала всіх речей, символу пізнання добра і зла), надає нового прочитання цьому образу: “Іноді треба спуститися до самого пекла, щоб потім піднятися до неба (...). На цій дорозі не можна бути самому, бо в самотності біль лише посилюється, і ніколи не маліє... Цей фільм також про те, що ми не маємо права байдуже дивитися на самотність

інших. На самотність хворих, бо з-поміж усіх самотностей вона є найважчою” (Космовська 2012, 49). Райська яблуня – образ, що передає біль і думки матері, котра втратила дитину (див. Додаток 4.4).

Досить своєрідно авторка роману переосмислює творчість видатної шведської письменниці Астрід Ліндгрен, що є предметом професійного захоплення батьків Аліції. Астрід Ліндгрен займає весь час і думки матері, що дозволяє їй ховатися від проблем реальності, але не дає їй можливості зрозуміти переживання та потреби дитини. Проблематика повісті-казки “Брати Лев’яче серце” віддзеркалюється у житті головної героїні роману “Позолочена рибка”.

Таким чином, автор і читач у процесі осмислення роману “Позолочена рибка” кодують і розкодовують архетипові моделі, ідейні та психологічні детермінанти, закладені у казках і відшліфовані тисячоліттями. Сучасна культурно-історична епоха надає своє тлумачення елементам культурного спадку, внаслідок чого аксіологічні доміанти вихідних традиційних характеристик змінюються. У такий спосіб відбувається потенційне збагачення семантики культурного спадку. Б. Космовська зуміла “зупинитися на «доброму дидактизмі», котре визначається як писання, що не позбавляє молодь достоїнства, а навпаки, призводить до того, що в літературі кожний може знайти того, хто нагадував би нас самих” (Семенченко 2012).

Дзеркальна гра літературним спадком відомих казок у романі Б. Космовської запускає складний, емоційно насичений комунікативний акт, що відбувається між автором твору, іншими творами і читачем. Вочевидь, гра у романі базується на іронії у сучасній світоглядній постмодерністській парадигмі, де сумнів та іронія панують безмежно та торкаються усіх граней буття. Казкові стереотипи, іміджі та кліше зводяться до пароксизму, карикатури, чорного гумору.

Городницька, Б. (2012): Барбара Космовська: “У книжках завжди шукаю виправдання для молоді”. [Електронний ресурс], режим доступу: <http://sumno.com/article/barbara-kosmowska-u-knyzhkah-zavzhdy-shukayu-vupra/>.

Космовська, Б. (2012): Позолочена рибка [Електронний ресурс], режим доступу: <http://www.rulit.me/books/pozolochena-ribka-read-380597-1.html>.

Пікун, Л.В. (2008). *Проблема дослідження механізмів ігрового феномену в літературному творі*. Наукові праці: науково-методичний журнал. Т.80. Вип. 67. Миколаїв, 40-43.

Семенченко, М. (2012). Барбара Космовская: “Я – враг слепого дидактизма”. [Електронний ресурс], режим доступу: <https://day.kyiv.ua/ru/article/ukraincy-chitayte/barbara-kosmovskaya-ya-vrag-slepogo-didaktizma>.